

Frans van Cauwelaert. Zijn plaats in de Vlaamse natievorming

door

Lode WILS

Summary

Frans van Cauwelaert, a Member of Parliament for Antwerp, was in 1910-1935 the dominant figure in the Flemish Movement. He realized the full equality of Flanders and Wallonia on the basis of the monolingual status of each region. From 1970 on, this led to the devolution of power to the regions.

Frans van Cauwelaert (1880-1961) staat vooral bekend als de auteur van de wetgeving die, tussen beide Wereldoorlogen, het eentalig Nederlands karakter van Vlaanderen heeft vastgelegd in het onderwijs, het bestuur, het gerecht en het leger. Zelf was hij een product van de Vlaamse beweging die hem voorafging, zoals hij een grondslag legde voor de Vlaamse Gemeenschap en het Gewest, die pas na zijn dood werden gevormd.

1. EEN VLAAMSE BEWEGING

De Vlaamse beweging ontstond uit het enthousiasme van de Belgische Revolutie die in 1830, als een van de eerste in Europa, de omvorming in een moderne natiestaat voltooide van de Zuid-Nederlandse en Luikse protonaties. De beweging voor het alzijdig gebruik van "de landstaal" als bestuurs- en cultuurtaal was een onderdeel van een algemeen cultureel reveil dat ook de nationale kunst en literatuur wilde stimuleren, de vaderlandse geschiedenis bestuderen en verheerlijken. De volkstaal werd daarbij gezien als een symbool van vrijheid en nationaliteit.

Zoals in de meeste kleine taalgebieden van Europa, waren het vooral de godsdienstig georiënteerde en conservatieve groepen die de volkstaal wilden gebruiken als bestuurs- en cultuurtaal. Want zij zagen haar als drager van de nationale traditie die sinds eeuwen met de godsdienst verstrengeld was. De liberale, vooruit-

strevende krachten opteerden in meerderheid voor het blijven gebruiken van een prestigieuze, internationale taal – zoals het in Luxemburg nog altijd gebeurt – als middel tot geestelijke ontvoogding en vooruitgang.¹

Wel veroorzaakte het Europese revolutiejaar 1848 een democratische schok, waardoor jonge flaminganten hun beweging niet meer alleen opvatten als een *nationale* beweging, maar ook als een *volks* beweging tegenover de elite en haar taal. Ze kregen daardoor rond 1860 greep op de middengroepen, zoals in de Meetingpartij in Antwerpen, en op de beginnende arbeidersbeweging met Emiel Moyson in Gent en in Brugge.²

Die veelbelovende ontwikkeling liep vast in de steeds feller wordende tegenstelling tussen klerikalen en liberalen, omdat het kiesstelsel destijds niet meer dan twee partijen toeliet. Terwijl een bekrompen ultramontaanse Vlaamsgezindheid als die van Guido Gezelle een groeiende invloed uitoefende op de katholieke zuil, kreeg het flamingantisme van Julius Vuylsteke nauwelijks kans in de liberale partij, zomin als dat van Moyson in de socialistische beweging.³

Een eerste doorbraak kwam er pas rond 1890. Uit een kruisbestuiving van de ultramontaanse Vlaamsgezindheid die in de katholieke colleges werd doorgegeven door priester-leraars, met de middenstands-democratie van de Antwerpse Meetingpartij, ontstond toen een flamingantisch-ultramontaanse christen-democratie die probeerde de boeren en de arbeiders te organiseren. Voorlopig had ze nog weinig te betekenen, maar ze zou groeien en door de Eerste Wereldoorlog worden geradicaliseerd. Daarna leverde ze

1. Reeds bij de literatoren die in de jaren 1830 de dragers waren van de beginnende Vlaamse beweging, valt het op dat ze tot de conservatief-godsdienstige strekking behoorden; S. TOMMEL, *Nation und Nationalliteratur. Eine soziologische Analyse des Verhältnisses von Literatur und Gesellschaft in Belgien zwischen 1830 und 1840*, Berlijn 1976. Toen de Vlaamse beweging in 1840 op het politieke vlak trad, was het duidelijk dat ze vooral steun kreeg van dezelfde kant: L. WILS, *De politieke oriëntering van de Vlaamse beweging (1840-1857)*, Antwerpen 1959. G. LERNOUT, 'Het Vlaams petitionnement van 1840 en de reacties van de Belgische pers', in L. WILS (red.), *De houding van de politieke partijen tegenover de Vlaamse beweging in de 19e eeuw*, (Standen en Landen LIX), UGA, Heule 1972, 11-78.

2. L. WILS, *Het ontstaan van de Meetingpartij te Antwerpen en haar invloed op de Belgische politiek*, Antwerpen 1963.

3. L. WILS, 'Gezelle in de Vlaamse natievorming', in: P. COUTTENIER (red.), *Een eeuw Gezelle 1899-1999 (Antwerpse Studies over Nederlandse Literatuurgeschiedenis, 5)*, Leuven 2000, 83-100. J. VERSCHAEREN, *Julius Vuylsteke. Klauwaard en Geus (1836-1903)*, J. Van Ghemert, Kortrijk 1984.

de aanhang waarmee Van Cauwelaert de vernederlandsing van het openbaar leven kon doordrukken.⁴

2. DE MESSIAS VAN VLAANDEREN

Frans van Cauwelaert werd in 1880 geboren in Onze-Lieve-Vrouw-Lombeek, dat nu een deelgemeente is van Roosdaal bij Ninove. Als jongere zoon van tamelijk welgestelde landbouwers werd hij naar het klein seminarie van Hoogstraten gestuurd. Na schitterende prestaties daar koos hij in 1899 niet voor het priesterschap, maar ging in Leuven thomistische filosofie studeren onder leiding van Mgr. Désiré Mercier. Die oriënteerde hem naar de geneeskunde en in 1904 werd hij kandidaat in de natuur- en geneeskundige wetenschappen.

Vanaf zijn studententijd was Van Cauwelaert volop geëngageerd in de Vlaamse beweging. Al in Hoogstraten hadden leraars als Thaddée Spaeninckx hem betrokken bij de scholierenwerking, die stond onder leiding van de Lierse arts August Laporta. Ze hadden ervoor gezorgd dat hij in Leuven terecht kwam in het flamingantische milieu van professor P.J. Sencie en Emiel Vliebergh: de Sociale Studiekring en het culturele genootschap Met Tijd en Vlijt. Bij de oprichting van het door de universiteit gepatroneerde Vlaams (Studenten-)Verbond in 1902 werd Van Cauwelaert zijn secretaris en gedurende twee jaar lid van de redactie van zijn weekblad *Ons Leven*. In 1903 stichtte hij de kring Taal en Kennis, waarin de studenten zich konden bekwamen in het gebruik van het Nederlands in de wetenschap, maar dat hen ook mobiliseerde om actie te voeren voor een taalwet op het middelbaar onderwijs. Met zijn medestudent Leo van Puyvelde verwierf Van Cauwelaert nationale bekendheid in die strijd, die voor hem een springplank was voor een politieke loopbaan.

Zijn faam dankte Van Cauwelaert vooral aan zijn uitzonderlijk redenaarstalent. De oplevende scholierenbeweging bood hem een ruim gehoor. Zelf organiseerde hij mee die vakantiewerking onder de collegeleerlingen van Vlaams-Brabant, maar op nationaal vlak was het vooral Van Puyvelde die haar activeerde door de oprich-

4. L. GEVERS, *Bewogen Jeugd. Ontstaan en ontwikkeling van de katholieke Vlaamse studentenbeweging (1830-1894)*, Leuven 1987. E. GERARD (red.), *De Christelijke Arbeidersbeweging in België*, 1. (*Kadoc-studies* 11), Leuven 1991. L. WILS, 'De historische verstrengeling tussen de christelijke arbeidersbeweging en de Vlaamse Beweging', in L. WILS, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis*, Leuven 1994, 241-257.

ting in 1903 van het AKVS (Algemeen Katholiek Vlaams Studentenverbond). Op haar land- en gouddagen was Van Cauwelaert de meest gegeerde spreker, met zijn lekepreken: "Weest mannen van overtuiging, weest mannen van karakter, weest mannen van de daad". De scholieren moesten zichzelf vormen tot volledige mensen, wat onder meer inhield: tot bewuste Vlamingen en katholieken.

Door toedoen van zijn mentors Vliebergh en Laporta kreeg de student Van Cauwelaert in 1905 de kans om op het eerste Vlaams Katholiek Congres, in Lier georganiseerd door het Davidsfonds, de twee bijzonderste toespraken te houden. Hij zou er onder meer de bespreking inleiden over De Inrichting der Vlaamse Katholieke Beweging. Die beweging moest voor hem breder zijn dan een taalstrijd; ze moest heel onze volkskracht, in haar economische, verstandelijke en zedelijke componenten, zo ruim mogelijk ontwikkelen. Vooral legde hij er de nadruk op dat het onderwijs niet alleen moest worden vernederlandst, maar ook verbeterd en uitgebreid.

Die opvattingen ontleende Van Cauwelaert aan de Gentse hoogleraar Julius Mac Leod, de voorvechter van de vernederlandsing van de Gentse Rijksuniversiteit. Hoewel de Vlaamse beweging heel zwak stond in de schoot van de antiklerikale partijen – in 1894 was ook de socialistische in het parlement getreden – namen vrijzinnige intellectuelen een belangrijke plaats in het beperkte volkstalige cultuurleven in, en werkten sommigen zoals Mac Leod als gist in het klerikale deeg van de Vlaamse beweging.

"De grond van alle kwaad is dat een deel van het Vlaamse volk zelf onverschillig of zelfs vijandig geworden is aan zijn stambelangen", betoogde Van Cauwelaert in Lier. We hebben dat niet aan anderen te wijten, maar aan onszelf: "Wij, Vlaamse volk, wij zijn onze eigen vijand." – In de loop van 75 jaar was de Vlaamse beweging geëvolueerd van de versterking van het herboren België door de ontwikkeling van de volkstaal, naar de ontplooiing en gelijkberechtiging van *het Vlaamse volk* binnen België.

In november 1904 hadden 27 verenigingen, op initiatief van het Nationaal Vlaams Verbond, een oproep verspreid om niet deel te nemen aan de viering van 75 jaar Belgische onafhankelijkheid: "1830 was immers voor het Vlaamse Volk het uitgangspunt van een tijdperk van stoffelijk en zedelijk verval ... achteruitstelling en verdrukking, waarvan wij, helaas, het verwijderd einde nog niet in het verschiep zien." Toch had het Davidsfonds zijn Vlaams congres juist in het kader van het jubeljaar beroepen. Frans' mentor en

vriend Laporta, de inrichter van dat congres die hem daar de centrale rol toebedeeld had, had hem gemeld dat hij aan vergaderingen voor de andere vieringen van het nationale jubeljaar slechts "uit tactiek" meedeed, "bijna lijdzaam". Hij vermoedde dus dat Frans daarvoor evenmin enthousiasme kon opbrengen. In elk geval vinden we "ons groter vaderland België" slechts één keer vermeld in de voordrachten van Van Cauwelaert, in de oudste die bewaard bleef. Het was een reminiscentie aan wat hem in het klein seminarie was bijgebracht. Het doel van zijn streven was heel duidelijk – en dat zijn verdere leven lang – het Vlaamse volk.

Maar in zijn Lierse toespraak en in tal van andere geschriften reageerde Van Cauwelaert tegen de mythische voorstelling die het kwaad personifieerde in een "verdrukker": de staat, of de partijen, of "Brussel", of de Revolutie van 1830, of België. Het Vlaamse volk werd niet verdrukt, maar het was ziek en het moest zichzelf genezen. Het was niet alleen de Belgische regering, het waren ook en vooreerst de Vlaamse politici, provincie- en gemeentebesturen, de Vlaamse bisschoppen, rechters, advocaten, zakenlui, in één woord de Vlaamse elite, die hij wilde bewerken en onder druk zetten door een flamingantische volksbeweging.

"We moeten het volk winnen", het volk Vlaams-bewust maken, dat was in één zin Van Cauwelaerts programma. Maar hoe? Door politieke agitatie, maar vooral door zelf de katholieke partij in handen te nemen; door de pers en door werking niet alleen in specifiek-flamingantische organisaties maar ook in de volksverenigingen zoals boerenbonden, mutualiteiten en vakbonden.

Van Cauwelaert liet het op het congres in Lier niet bij die algemene beschouwingen, maar stelde ook concrete opgaven voor de eerstvolgende jaren: de "oud-hoogstudentenbonden", die vrucht van de scholieren- en studentenbeweging, zouden de leiding van de beweging moeten in handen nemen mits een vastere organisatie en een meer omljnd programma (dat werd de Katholieke Vlaamse Landsbond); een katholiek Vlaams secretariaat moest worden gesticht; aan de universiteit van Leuven moesten, als eerste stap naar de vernederlandsing, Nederlandstalige vakantiecursussen voor leraars worden ingericht die tegelijk op het middelbaar onderwijs zouden inwerken; "een algemeen leidend dagblad" moest worden uitgegeven om de burgerij en de hogere klasse te winnen. – Drie jaar later was dat programma verwezenlijkt, behalve dat de krant *De Standaard* pas in 1914 werd opgericht.

Van 1905 tot 1910 verbleef Van Cauwelaert deeltijds in het buitenland. Dankzij de steun van Mercier was hem een leerstoel aangeboden aan de katholieke kantonale universiteit van Fribourg in Zwitserland, mits hij zich zou specialiseren in de proefondervindelijke psychologie bij Wilhelm Wundt in Leipzig. Hij haalde wel het doctoraat in de thomistische wijsbegeerte in Leuven (1905) en studeerde drie semesters in Leipzig en München, maar deed niet het overeengekomen experimenteel onderzoek. Toch kon Mercier, die aartsbisschop was geworden, hem met veel moeite in februari 1907 doen benoemen tot buitengewoon hoogleeraar in de experimentele en pedagogische psychologie. Tot 1910 doceerde hij in het Frans en het Duits in Fribourg. Hij was in 1906 getrouwd met Louisa Verschueren; zij kregen acht zonen en een dochter.

In eigen land zorgde Van Cauwelaert voor de organisatie van Nederlandstalige vakantiecursussen aan de Leuvense universiteit, en trad toe tot de redactie van *Hooger Leven*, een Leuvens weekblad voor de katholieke intelligentsia, dat de vernederlandsing van het middelbaar onderwijs als hoofdthema had. In 1908 gaf hij een bundel *Verhandelingen en Voordrachten* uit, met vooral toespraken tot de scholieren maar ook die tot het Davidsfondscongres in Lier en enkele tijdschriftartikels. Zijn boek kende een buitengewoon succes onder de geestelijken en werd door hen verspreid onder de collegeleerlingen en zelfs gebruikt als studieboek in de klas. Een Scheutist schreef hem: "Gij moet komen en de Messias zijn... Mijn pen hapert als ik U wil de 'Verlosser' noemen die komt in de naam des Heren, na die reeks grote en kleine profeten... Ik herhaal het dus: Ge zijt de Verwachte des Volks."

3. ONZE O'CONNELL

Al bij zijn benoeming in Fribourg had Van Cauwelaert aan Mercier geschreven dat hij ginder niet langer dan twee jaar zou blijven. In 1909 begon hij de studie van de rechten, met het oog op een parlementair mandaat in Brussel in 1912. Maar al in mei 1910 kreeg hij een mandaat als volksvertegenwoordiger voor Antwerpen in de schoot geworpen door de Nederduitse Bond, de flamingantische vleugel van de Meetingpartij. Daar werkte een groep aan de verwezenlijking van het programma dat hij in Lier had geschetst. Door zijn enthousiaste bewonderaars werd Van Cauwelaert begroet als "Onze O'Connell", de man die via het

parlement de gelijkheid van Vlamingen en Walen zou verwezenlijken, zoals Daniel O'Connell in 1829 in het Britse Lagerhuis de juridische gelijkheid van de katholieke Ieren met de andersgelovige Britten had afgedwongen.

Hoewel Van Cauwelaert nog tot oktober 1913 rechten studeerde, ontplooidde hij een verbazende activiteit. Nog in 1910 stichtte hij de 'Oudersbond tot uitbreiding en verbetering van het Vlaams Katholiek Onderwijs' die als eerste belangrijke verwezenlijking de Sint-Lutgardisschool zou oprichten als model voor hoogstaand Nederlandstalig meisjesonderwijs. Het weekblad *Ons Volk Ontwaakt* moest de weg bereiden voor *De Standaard*. In de Kamer nam hij meteen de leiding van de katholieke Vlaamsgezinden en wist van de regering een aantal administratieve verbeteringen te bekomen. Hij lanceerde met de liberaal Louis Franck en de socialist Camille Huysmans in december 1910 de propagandacampagne voor de vernederlandsing van de Gentse Rijksuniversiteit volgens het voorstel van de tweede Hogeschoolcommissie.

Deze samenwerking over de partijgrenzen heen, die door Van Cauwelaert bepleit werd, werd al meteen bedreigd door het op de voorgrond komen van de schoolkwestie. Daarin verdedigde hij met kracht het katholieke standpunt, zoals hij ook de missionarissen in Kongo in bescherming nam tegen de kritiek op hun methodes. Zo verankerde hij zijn positie, onder de priesters vooral, wat hem toeliet om tegen de Brugse bisschop Waffelaert, de regering en oudere katholieke voormannen op te komen voor een nieuwe, geradicaliseerde wetgeving. Die moest *gelijke* rechten van *het Vlaamse volk* naast een Waals volk vestigen, in plaats van bescherming van Fransonkundige individuen in een tweetalig Vlaanderen, zoals de katholieke regeringen traditioneel verzekerden tegen de liberale verfransingspolitiek in. Door veelvuldig op te treden als spreker in de katholieke sociale bewegingen verankerde hij ook daar zijn persoonlijke positie zowel als die van het flamingantisme.

Voor de overname van de macht in de katholieke partij stichtte Van Cauwelaerts Antwerps-Leuvense groep arrondissementsbonden van de Katholieke Vlaamse Landsbond. Zelf verdrong hij in Antwerpen in 1912 een minder Vlaamsgezinde aftredende volksvertegenwoordiger als kandidaat van de randgemeenten, zodat Alfons van de Perre in de Kamer kwam namens de Nederduitse Bond. Samen zetten ze dan een Katholieke Vlaamse Kamergroep op. Al was het aantal leden daarvan beperkt, zelfs die weinigen waren lang niet allemaal bereid om tegen de regering en de ko-

ning een radicaal standpunt vol te houden. Dat bleek in 1913 wanneer ze geen wet tot herinrichting van het leger in Vlaamse en Waalse eenheden konden bekomen. En opnieuw in 1914 wanneer in de wet op het lager onderwijs aan het principe moedertaal = voertaal werd toegevoegd dat het in het Brusselse en op de taalgrens "verzacht" zou worden toegepast. De ontgoocheling ontladde zich in kritiek, niet alleen op de bestaande partijen maar ook op de twee Antwerpse voormannen; in linkse bladen werden die van verraad beschuldigd. Het werd bovendien duidelijk dat een volledige vernederlandsing van de universiteit van Gent niet zou gehaald worden.

4. DE EERSTE WERELDOORLOG

Toen het Belgische leger zich ging terugtrekken uit het gebombardeerde Antwerpen, begin oktober 1914, kreeg Van Cauwelaert de opdracht om in het neutrale Nederland de belangen van België te behartigen. Vooreerst betekende dat zorgen voor het miljoen Belgische en bijzonder Antwerpse vluchtelingen daar, waarvan er meer dan honderdduizend de hele oorlog in Nederland zouden blijven, naast de dertigduizend geïnterneerde militairen. Het hield ook in het propageren van het Belgische standpunt, in de pers en anderszins. In een weekbladartikel op 19 december 1914, *Aan de mannen van het Vlaamsche Woord*, deed Van Cauwelaert een oproep om in het belang van België en van Vlaanderen de werking voor Vlaamse bewustwording te hernemen.

Rond Nieuwjaar 1915 werd het duidelijk dat de Duitse bezetter een *Flamenpolitik* voerde om België te vernietigen. Hij trachtte de Vlamingen in botsing te brengen met de uitgeweken regering in Le Havre en met de Walen, door hun allerlei voordelen toe te staan en door in Brussel, Antwerpen en Gent zogenaamd-Vlaamse dagbladen uit te geven die deze politiek dienden. In de lente van 1915 gingen die bladen eisen dat de Belgische regering in oorlogstijd, bij afwezigheid van een parlement en terwijl het land door de vijand bezet was, de invoering van federalisme zou beloven.

De uitgeweken flaminganten in Nederland reageerden door vanaf 1 februari 1915 een loyaal dagblad uit te geven, *De Vlaamsche Stem*, waar Van Cauwelaert aan meewerkte. De Duitse legatie in Den Haag slaagde erin om dit blad op te kopen via een Nederlandse stroman, de pangermanist Frederik Carel Gerretson, die

het blad in de genoemde anti-Belgische koers stuurde. Van Cauwelaert nam de leiding van de flaminganten in Nederland die in een manifest de "handlangers van het Duits bestuur" veroordeelden en aan Gerretson het ultimatum stelden dat hij zich moest terugtrekken uit het dagblad, zoniet zouden zij het kelderen. Dat laatste gebeurde, maar Gerretson was erin geslaagd om enkele medewerkers aan het blad te bedriegen en hij werd de spil van "het onder ons toezicht in het leven geroepen Vlaams Comité" zoals de Duitse legatie schreef.

Van Cauwelaert stichtte met de liberaal Julius Hoste Jr. het weekblad *Vrij België* om die Duits-Groot-Nederlandse propaganda te bestrijden. Hij wist te beletten dat ze nog verder aanhangers won onder de uitwijkelingen in Nederland, of dat er vele Nederlanders werden bereid gevonden om aan de Von Bissing-universiteit in Gent te doceren. De vijandelijke propaganda beschuldigde hem daarom van verraad aan Vlaanderen.

Hoewel Van Cauwelaert in zijn vertrouwelijke briefwisseling aan Van de Perre schreef over het "oprecht misdadig werk" van de activistische "Duitse agenten", sprak hij in zijn artikels alleen over onervaren jongeren die door Duitsgezinde Hollanders waren misleid. Die wilde hij niet uit de Vlaamse beweging stoten, maar tot inkeer brengen. Ook de medestanders die in 1916 de Von Bissing-universiteit aanvaardden, weigerde hij te veroordelen. Dat leidde in 1917 tot een breuk met Leo van Puyvelde, die voorzag dat op die manier een anti-Belgisch element werd binnengebracht in de Vlaamse beweging. Om dezelfde reden en wegens zijn toenemende kritiek op de passiviteit van de Belgische regering en zijn vasthouden aan de ongebondenheid van België onder de oorlog, werd Van Cauwelaert fel aangevallen door andere patriotten, onder meer door de Vlaamse journalisten Leonce du Castillon en August Monet.

Van Cauwelaert verkondigde dat de "wanhoopspolitiek" van de activisten die met de vijand aanpaptten niet alleen rampzalig was omdat ze de haat van de bevolking tegen de Vlaamse beweging opwekte, maar ook ongegrond omdat die beweging versterkt werd door de oorlogservaring zelf. Trouw aan zijn opvatting dat de studerende jeugd de motor van de Vlaamse heropstanding vormde, richtte hij zijn propaganda bijzonder op de frontsoldaten, wier verdiensten de Vlaamse eisen onweerstaanbaar zouden maken na de oorlog. Onder meer via zijn broer August was hij op de hoogte van de flamingantisering in het IJzerleger, waar bevorderingen en

veilige kantoorpostjes toekwamen aan Franstaligen, terwijl onder de gesneuvelde het aandeel van de Vlamingen opliep tot 70%.

Toen Van Cauwelaert er in oktober 1916 niet in slaagde de regering in Le Havre te bewegen tot een belofte om na de oorlog de Gentse universiteit te vernederlandsen, daalde zijn aanzien bij de fronters. Een kopgroep die hem zopas als haar leider gehuldigd had, besliste nog voor het einde van dat jaar om een eigen politieke partij van frontsoldaten te vormen, waarin hij en Van de Perre zouden welkom zijn maar waarvan ze niet de leiding zouden krijgen. Die frontpartij werd snel geradicaliseerd tot solidariteit met het activisme, hoewel een deel daarvan evolueerde naar openlijk landverraad.

Van Cauwelaert schreef daarover in juni 1917 aan zijn broer August: "Wij zijn geen aanhankelijkheid verschuldigd aan een regering of aan een staat die ons zou beletten als volk ons welzijn te verzekeren, maar wij zijn aanhankelijkheid verschuldigd aan het Vlaamse volk zelf, en met dat volk aan de staat waarin het vrijwillig wil leven. Bovendien is de Belgische staatsvorm de enige reële grondslag waarop het Vlaamse volk zijn toekomst bouwen kan, en daarom moeten wij die grondslag verdedigen en er onze plaats behouden." Het is bovendien duidelijk dat het activisme gaat naar "de onderjukking van ons volk door de Duitse heerschappij, en dat is het einde zowel van onze eigen beschaving als van onze vrijheid. Wie dat nog niet ziet is blind, en de gave om blinden te genezen bezit ik niet."

In oktober 1917 en vooral in juni 1918 zou 'de frontleiding' openbaar maken dat ze niet akkoord ging met Van Cauwelaert, die twee punten van haar programma verwierp: zelfbestuur en het behoud van de universiteit die door de Duitsers was vernederlandsd. Eigenlijk ging het om één punt: solidariteit met het gematigd activisme.

Van Cauwelaert hield zich zorgvuldig op de hoogte van de stemming van de bevolking, ook in het bezette land. Zo wist hij dat het absurd was te verwachten dat de Vlamingen de Von Bissing-universiteit zouden willen bewaren na een Duitse nederlaag; en dat hij zich met de eis van zelfbestuur zou afzonderen in een zweeppartijtje, waarvan hij zelfs niet de leiding zou krijgen. Hij kon een groot deel van de fronters achter zich en zijn geradicaliseerd programma houden, en in eenklank met de patriottische Vlaamse bevolking. Het Vlaams-Belgisch Verbond, dat hij daartoe met Hoste oprichtte, sprak zich uit voor een "minimumprogramma" dat vereist was voor "de erkenning van Vlaanderens

culturele zelfstandigheid": de Nederlandse eentaligheid van Vlaanderen in onderwijs, gerecht en bestuur, met de aanpassing van de centrale administraties die daarvoor nodig was, en met afzonderlijke Vlaamse en Waalse legereenheden.

Van Cauwelaert slaagde er niet in dit programma te doen aanvaarden door de regering, waarbinnen koning Albert resoluut de balans deed doorslaan naar de tegenstanders. Wel kon Van Cauwelaert de ministers Helleputte, Van de Vyvere en Pouillet overtuigen, die zijn medestanders zouden blijven. Hij was de oorlog ingegaan als de voorman van de katholieke flaminganten, maar kwam terug als de voorman van katholiek Vlaanderen. Tegelijk was zijn openheid voor samenwerking met vrijzinnigen vergroot.

5. GELIJKHEID GEWEIGERD IN NAAM VAN DE NATIONALE EENHEID

Bij de bevrijding in november 1918 werd het activisme "uitgespuwd door de overgrote meerderheid van de bevolking", zoals Hendrik Elias schreef. De frontbeweging, op wier prestige Van Cauwelaert gerekend had, had zich gecompromitteerd door het oversturen op 1 mei 1918 van een deserteur als gezant naar de activisten en de Duitsers. Die gezant was met zijn gezellen maandenlang opgevoerd in de Duits-activistische propaganda. Koning Albert had er geen moeite mee om de voorstanders van het "minimumprogramma" uit de regering te weren in naam van de nationale eenheid.

Dit leidde tot een verdere radicalisering van Van Cauwelaert. Hij vertrouwde de dagelijkse leiding van zijn dagblad *De Standaard* toe aan Filip de Pillecyn. Die was als lid van de leiding der frontbeweging mee verantwoordelijk geweest voor het oversturen van de gezant, dus voor het zich solidariseren met het activisme. Dat was ook de houding die De Pillecyn in de krant in feite aannam, zij het bedekt en geleidelijk om de lezers daarvoor te winnen. Zo hoopte Van Cauwelaert alsnog zoveel mogelijk fronters achter zich te houden. Maar het belette niet dat hun Frontpartij levensvatbaar zou zijn en zou evolueren naar een openlijk anti-Belgische houding.

Het minimumprogramma werd in 1919 uitdrukkelijk bijgetreden door de christelijke arbeidersbeweging, de Boerenbond en de bisschoppen van Luik (met gezag over Limburg) en Gent. Van Cauwelaert stichtte een nieuwe Katholieke Vlaamse Landsbond onder zijn leiding in september 1919, als overkoepeling van een

netwerk van Katholieke Vlaamse Bonden. Daarmee schiep hij een instrument waarmee hij de verstrengeling van de katholieke Vlaamse beweging met de christelijke sociale beweging kon voortzetten, nu beide door de stimulans van de oorlog een grote dynamiek ontwikkelden. Zijn hoog aanzien bij de priesters – o.a. bij de proosten van de sociale organisaties – was hier een hoge troef waartegen zelfs het hardnekkig verzet van aartsbisschop Mercier niet opkon.

Daarentegen bleef het Algemeen Vlaams Verbond, dat Van Cauwelaert met Hoste opzette, een papieren tijger bij gebrek aan medewerking uit de antiklerikale partijen. Zelfs August Vermeylen wees het Verbond af omdat hij in het minimumprogramma, bijzonder de splitsing van de legereenheden, een bedreiging zag voor de eenheid van het land.

De verkiezingen van november 1919 vernieuwden grondig de Kamer. Van Cauwelaert kon nu de grote meerderheid van de katholieke Vlaamse gekozenen verenigen in een Kamergroep waarvan hij voorzitter was. Met dat veertigtal van de 186 volksvertegenwoordigers kon hij drukking uitoefenen, niet alleen binnen de katholieke partij maar ook rechtstreeks op de regeringen. Omdat die zijn steun nodig hadden voor de grondwetsherziening met een twee-derde-meerderheid, kon hij de kapitale taalwet van 31 juli 1921 doordrukken, die de overheidsadministraties in het Vlaamse land – ook die van de gemeenten, de provincies, enzovoort – vernederlandste en de gelijkberechtiging binnen de centrale rijksdiensten poneerde. Dat gebeurde met de steun van de Vlaamse socialistische gekozenen en van de meeste Waalse katholieke gekozenen, maar tegen zowat alle liberale in. *De Standaard*, waarvan Van Cauwelaert politiek directeur en feitelijk hoofdredacteur was, stuurde aan op toenadering tot de socialisten, ook inzake de buitenlandse politiek en de verkorting van de legerdienst.

Na de gemeenteraadsverkiezingen van april 1921 kwam het in Antwerpen tot een scheuring in de katholieke partij. De conservatieve vleugel verzette zich tegen een opname in het bestuurscollege van de socialisten, tegen wie de liberale partij een veto had uitgesproken omdat ze onder de leiding stonden van “de man van Stockholm” Camille Huysmans, die tijdens de oorlog contacten met Duitse partijgenoten had onderhouden. Zo werd Van Cauwelaert burgemeester hoewel hij aanvankelijk minder raadsleden achter zich had dan zijn partner in het “mystiek huwelijk”. Een

persoonlijke vriendschap met Huysmans, zoals hij die had met J. Hoste, ontstond er niet, wel loyale samenwerking.

Bij de parlementsverkiezingen van november 1921 werd een blok gevormd, van de onkerkelijke Albert I tot aartsbisschop Mercier, tegen Van Cauwelaert en het gevaar dat er op nationaal vlak een katholiek-socialistische meerderheid naar Antwerps voorbeeld zou ontstaan. Van Cauwelaert had frontaal gebotst tegen Mercier door een petitionnement te organiseren onder de ouders en de priester-leraars voor de vernederlandsing van het katholiek middelbaar onderwijs. In de provincies Antwerpen, Oost-Vlaanderen en Limburg en in Brussel werden patriottisch-conservatieve lijsten ingediend tegen de Vlaamsgezinde christendemocraten; in Brussel haalden ze 7 zetels tegen 3, elders 3 zetels tegen 24. De steun van de geestelijkheid aan de Van Cauwelaertianen was evident, ook in het eigen bisdom van Mercier. De poging om hen af te zonderen in de marge van de katholieke partij was mislukt.

Albert I weigerde toch hardnekkig zowel de vernederlandsing van de Gentse universiteit als Nederlandstalige legereenheden. Hij steunde vooral op de anti-Vlaamsgezinde liberale partij en op de Franstalige katholieken, en sloot de Van Cauwelaertianen zoveel mogelijk uit bij de benoeming van ministers. Hij kon daarvoor gebruik maken van de catastrofale financiële toestand van het land en van de hoog oplopende internationale spanning ten gevolge van de Duitse weigering om zijn uitplundering te vergoeden. Frankrijk en België gingen daarom over tot de bezetting van het Ruhrgebied. In die oorlogssituatie slaagde Van Cauwelaert er niet in om de regering-Theunis, toen die het koninklijk programma uitvoerde en vijf jaar na de oorlog principieel de gelijkheid tussen Vlaanderen en Wallonië weigerde, door zijn Kamergroep ten val te doen brengen. Hij nam ontslag als voorzitter en de groep zakte ineen. De triomf van de koning was volkomen.

De Vlaams-nationalist Paul Beeckman schreef: "De zwijmelgang en de platbroekerij van een Katholieke Vlaamse Kamergroep mag in de toekomst niet meer mogelijk gemaakt worden door het voort aankweken van flaminganten à la Van Cauwelaert." De Vlaamsgezinde jeugd keerde zich naar het nationalisme. Dat werd zo fundamenteel anti-Belgisch, dat het in 1926-1927 hielp om het voor Gent en vooral Antwerpen bijzonder gunstige Belgisch-Nederlandse verdrag over de waterwegen te doen verwerpen door de Nederlandse Eerste Kamer; een nieuwe ne-

derlaag voor de burgemeester van Antwerpen die verslaggever was geweest over het verdrag in de Belgische Kamer.

Wel wist Van Cauwelaert ook de conservatieve katholieken van Antwerpen achter zich te krijgen. Want hij had de financiële gelijkstelling van de vrije scholen met de gemeentelijke bewerkt en voerde een succesvol beleid van uitbreiding en industrialisering van de haven.

6. DE VERWEZENLIJING VAN HET MINIMUMPROGRAMMA

Het duurde tot na de verdwijning van de oorlogsdreiging en na de sanering van de rijksfinanciën, eer er opnieuw ruimte kwam voor de taalwetgeving. Het ACW werd toen als een afzonderlijke partij opgenomen in de katholiek-liberale regering-Jaspar in november 1927.

In 1928 kon Van Cauwelaert een nieuwe taalwet op het leger met o.a. de vorming van eentalige compagnies doordrukken, plus in januari 1929 een genadewet voor de activisten. In beide gevallen bleef de wet beneden zijn gestelde doeleinden, o.a. omdat hij geen steun kreeg van de Vlaamse socialisten die sinds 1923 de partijeendracht met hun fel wallingantische, d.w.z. anti-flamingantische kameraden hadden hersteld. De eentaligheid van een nationaal leger gold zowat overal als een dogma: in Canada kwamen er pas na 1970 eentalig-Franse eenheden. Maar in Vlaanderen verloor Van Cauwelaert opnieuw aanhangers door deze "nederlagen" en bleef het nationalisme groeien.

Een aantal factoren overtuigden de regering-Jaspar ervan dat ze een globale oplossing van het taalprobleem moest nastreven: de opleving van de Vlaams-nationalistische agitatie en de stimulans die deze kreeg van de Bormsverkiezing in december 1928; de weigering van de regering in Den Haag om op te treden tegen de anti-Belgische Groot-Nederlandse propaganda; ten slotte de parlementsverkiezingen van mei 1929 die een doorbraak brachten van de nationalisten en een nederlaag van de socialisten waardoor het kiezerscorps hun wallingantisch kiesplatform, het *Compromis des Belges*, leek af te keuren. De belangrijkste factor was dat daarna het Algemeen Christelijk Werkersverbond/*Ligue des Travailleurs Chrétiens* in de taalkwestie het initiatief nam, dat het tot dan toe aan Van Cauwelaert gelaten had.

In zijn wil om als een volwaardige partij erkend te worden stelde het – destijds unitair-Belgische – ACW in februari-maart 1929

een eigen programma op inzake de taalkwestie. Dat hield het Vlaams minimumprogramma in, maar met de toevoeging dat in de centrale besturen de posten billijk moesten verdeeld worden over Vlamingen en Walen, "zonder dat het toekennen van deze ambten, de hogere inbegrepen, afhankelijk gemaakt worde van de kennis der tweede landstaal". De eis van die kennis moest dus uit de wet van 1921 geschrapt worden. Mits deze toegeving aan de wallinganten was ook de Waalse vleugel van het ACW bereid om de eentaligheid van Vlaanderen niet alleen te erkennen, maar er een hoofdpunt van het partijprogramma van te maken.

Van Cauwelaert was wat ontstemd omdat op die manier het initiatief niet meer volledig lag bij zijn Landsbond en bij de Kamergroep die hij in 1925 had heropgericht, maar hij speelde tenvolle in op de geboden kans. De taalwetgeving van 1930 op de Universiteit Gent, en van 1932 op het lager en middelbaar onderwijs en op de overheidsadministraties, kon hij doordrukken samen met het ACW dat een onmisbare partner was in de regering, en mits de toegeving die het had bedongen voor de Waalse ambtenaren. Op basis van dit ACW-programma kon Van Cauwelaert met socialisten wisselmeerderheden vormen om het hardnekkig liberaal verzet te omzeilen. Met zijn tactiek om steun te zoeken bij de socialisten die vreesden dat de tweetaligheid ook in Wallonië zou worden ingevoerd, haalde hij dus ten slotte succes.⁵

Maar koning Albert ontsloeg in oktober 1932 de regering-Renkin die het minimumprogramma hielp verwezenlijken, en verdaagde daardoor de voorziene taalwetten: die op het gerecht tot 1935 en die op het leger tot 1938. Het onrecht dat aldus bestendigd werd stimuleerde de verdere groei van het anti-Belgisch en anti-democratisch Vlaams-nationalisme.

Na de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1932 verbraken de Antwerpse socialisten hun coalitie met de katholieken, volgens de centrale partijrichtlijn die ook door de liberale partij gegeven was: geen subsidiëring van het katholiek onderwijs. Van Cauwelaert verloor dus zijn burgemeesterssjerp, die hem ruim elf jaar lang een groot gezag verleend had als hoofd van de grootste Belgische stad. Hij kwam nu beschikbaar voor een ministerportefeuille. Typerend voor de instabiliteit van de toenmalige regeringen was dat hij tussen 10 januari 1934 en 19 januari 1935 drie verschillende portefeuilles beheerde, wel allemaal op het brede

5. L. WILS & E. GERARD, 'Het ACW, de katholieke partij en de taalwetgeving, 1929-1932', in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1996, 235-255 en 1997, 3-24.

terrein van de economie. Na een jaar moest hij ontslag nemen op beschuldigingen van financieel geknoei.

Van Cauwelaert was, sinds hij tijdens de Eerste Wereldoorlog een nauwe medewerker was geworden van de industrieel Lieven Gevaert, zeer actief op het economische terrein, ook buiten zijn optreden als schepen van de Antwerpse haven. Hij stimuleerde de opbouw van een Vlaams en Nederlandstalig bedrijfsleven en was persoonlijk betrokken bij de N.V. De Standaard (krant, uitgeverij en boekhandel), de verzekeringsmaatschappij Mercator en de Algemene Bankvereniging (van de Boerenbond-groep). Ten slotte was hij initiatiefnemer en voorzitter van de beheerraad van een N.V. Algemeen Beleggingskantoor, opgericht in 1925. Toen die N.V. langzaam maar onafwendbaar tenonder ging in de grote economische crisis die in 1929 was uitgebroken, werd aan Van Cauwelaert verweten dat hij zijn gezag als burgemeester en partijleider had gebruikt bij de reddingspogingen.

Zijn positie als onbetwist hoofd van de Vlaamse katholieke partij won Van Cauwelaert niet meer terug, mede door zijn conflict met Gustaaf Sap die sinds 1929 eigenaar was van *De Standaard*. De jongere generaties katholieke Vlaamsgezinden kozen voor het federalisme, terwijl Van Cauwelaert in 1935 in zijn dagboek noteerde: "Door het voorbarig stellen van de scheidingsgedachte doen de Vlamingen aan hun zaak veel kwaad. Indien ze eerst tot een macht groeiden zouden ze het hele gebied dat historisch Vlaams is, behouden kunnen en daarna vaststellen dat zij geen scheiding behoeven. Wellicht zouden de Walen ze vragen, maar dat stelt de vraag voor ons heel wat gunstiger." Van Cauwelaert nam ontslag als erevoorzitter van zijn Katholieke Vlaamse Landsbond omdat die de federalistische toer opging, die in zijn ogen tot het verlies van Brussel en omgeving dreigde te leiden.

Van Cauwelaert werd medestichter en politiek leider van een weekblad voor intellectuelen, *Elckerlyc*, dat vanaf november 1935 verscheen. In 1937 verzekerde hij het voortbestaan van dat blad door het beheer ervan in handen te nemen, ten koste van zware financiële inspanningen. Hij kon rekenen op een ruime ploeg medewerkers van niveau, o.a. uit de christelijke standsorganisaties waarmee hij goede contacten onderhield. Hij bestreed met dit blad de invloed van nazi-Duitsland en van de fascistisch georiënteerde partijen Rex en het Vlaams Nationaal Verbond (VNV). Maar zijn blad haalde niet de helft van de oplage van de concurrent *Nieuw Vlaanderen*, die voorstander was van de "concentratie" tussen de katholieken en het VNV op een corporatief en federalistisch pro-

gramma. In december 1936 nam het episcopaat publiek stelling tegen die concentratie, en schaarde zich aan de kant van de standsorganisaties en van Van Cauwelaert. Deze kon in 1938 opnieuw een beslissende rol spelen in het afdwingen van een taalwet op het leger en in de oprichting van Vlaamse wetenschappelijke academies. Zijn "minimumprogramma" van twintig jaar eerder was dan voltooid.

7. ÉMINENCE GRISE

Op 2 april 1939, aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, werd de 59-jarige Van Cauwelaert verkozen tot voorzitter van de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Samen met de Senaatsvoorzitter leidde hij de parlementaire vergadering van 31 mei 1940 in Limoges. Afgaande op de verklaringen van de regering over haar contacten met de koning tijdens de Achttiendaagse Veldtocht, veroordeelde die vergadering de "afvalligheid" van Leopold III die de wapens had neergelegd. De Kamervoorzitter had zich daarbij heel scherp uitgesproken, misschien mede vanuit ontgoocheling over de houding van de dynastie tegenover de Vlaamse gelijkberechtiging.

Van Cauwelaert week uit naar New York waar hij het grootste deel van de oorlog zou verblijven, terwijl twee van zijn zonen dienst namen in het Belgische leger. Hij aanvaardde regeringsopdrachten in Latijns-Amerika en in Engeland, van waaruit hij op 8 september 1944 in België terugkeerde.

Na de bevrijding probeerde de Kamervoorzitter de repressie van de collaboratie te beperken en patroneerde hij een herleving van de gediscredeerde Vlaamse beweging. Hij trachtte langs aartsbisschop Van Roey Leopold III te bewegen tot een volledige koerswijziging en een onmiddellijke terugkeer om een koningskwestie te voorkomen. Toen dat niet lukte verdedigde hij naar buiten het standpunt van de CVP, betreffende de grondwettelijke terugkeer, al schijnt hij binnenskamers een compromis nagestreefd te hebben. Dat laatste verklaart mee waarom hij tot 1954 ononderbroken Kamervoorzitter bleef, ook toen de CVP van 1945 tot 1947 in de oppositie stond. Een groot deel van zijn aandacht ging naar de buitenlandse politiek, waarbij hij de verankering van Europa in een groot Atlantisch geheel bevorderde, de vorming van de Benelux steunde en daarbij het aanslepend Belgisch-

Nederlands geschil over de waterwegen tot een voor Antwerpen gunstig einde wilde brengen.

Na de Eerste Wereldoorlog had Van Cauwelaert niet alleen de strafrechtelijke en administratieve bestraffing van de activisten zoveel mogelijk beperkt en later doen opheffen. Hij had ook het activisme, al had hij dat krachtig bestreden, verontschuldigd als veroorzaakt door de politiek van de Belgische regeringen, van 1830 af en bijzonder tijdens de oorlog. Na de Tweede Wereldoorlog zette hij zich opnieuw in voor beperking van de repressie en daarna voor begenadiging. Maar de verontschuldiging van de Vlaamse collaboratie zoals die in het katholieke Vlaamsgezinde milieu gebeurde, onder meer door *De Standaard*, wees hij af en steunde daartegen *De Nieuwe Gids*.

Zoals hij het in de jaren 1930 met zijn *Elckerlyc* had moeten afleggen tegen *Nieuw Vlaanderen*, zo trok hij hier weer aan het kortste eind. In een mettertijd ruimer wordende Vlaamsgezinde katholieke kring werd de fascistische collaboratie als "Vlaams" vergoelijkt of zelfs geprezen, en daarentegen de bestraffing ervan als anti-Vlaams aangeklaagd. Daardoor werd het Belgisch bewustzijn weer verzwakt, nadat het tevoren was versterkt door de verwezenlijking van het minimumprogramma en door de ervaring van de Duitse bezetting.⁶ Allicht heeft Leo van Puyvelde geoordeeld dat Van Cauwelaert die anti-Belgische ontwikkeling in de hand gewerkt had door tijdens en na de Eerste Wereldoorlog de activisten niet uit zijn Vlaamse beweging te stoten.

8. BALANS

Wat was de plaats van Van Cauwelaert in de Vlaamse natievorming? Hendrik Elias heeft in zijn *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte* het opeisen van onvervreembare volksrechten voor Vlaanderen door negentiende-eeuwse flaminganten als August Snellaert en Peter Benoit, een cultureel nationalisme genoemd. De Eerste Wereldoorlog bracht volgens hem de overgang naar een politiek nationalisme, namelijk de eis van zelfbestuur.

Er zit een stuk willekeur in, te zeggen dat Van Cauwelaerts minimumprogramma als waarborg van zijn "culturele autonomie" (splitsing van het leger, Nederlandse eentaligheid van onderwijs,

6. L. WILS, 'De herleving van de Vlaams-Belgische tegenstelling na de bevrijding: communautair of ideologisch?', in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1998, 255-261.

administratie en gerecht, hervorming van de centrale besturen) cultureel was, terwijl "zelfbestuur" politiek was. Maar geen enkele indeling is volmaakt, en toch kunnen we niet zonder. Laat ons dus die terminologie overnemen.

We stellen dan vast dat tijdens en na de Eerste Wereldoorlog niet alleen een politiek nationalisme ontstond, maar ook de verspreiding in veel ruimere kring van het oudere en intussen geradicaliseerde culturele nationalisme. Van Cauwelaert was de spilfiguur die de idee dat Vlaanderen onvervreemdbare volksrechten had verkondigde en haar radicaliseerde tot de eis van volledige officiële eentaligheid.

Dat Van Cauwelaert zich tijdens en kort na die oorlog niet schaarde achter de eis van zelfbestuur, zoals vele van zijn medestanders, kwam omdat hij als scherpzinnig tacticus inzag dat die eis toen onhaalbaar was bij de Vlaamse bevolking; die eis heeft toen integendeel de verspreiding van het cultureel nationalisme vertraagd zowel als de verwezenlijking van het minimumprogramma.

Het zelfbestuur is er gekomen nadat de Vlamingen, vooral door toedoen van Van Cauwelaert, een macht waren geworden waardoor ook Walen de scheiding vroegen. In de mate waarin het op Waalse aanvraag was dat de scheiding werd doorgevoerd, gebeurde die in voor de Vlamingen gunstige voorwaarden. In de mate waarin de Vlamingen ze vroegen, moesten ze de voorwaarden aanvaarden die de Walen stelden.

9. LITERATUUR

- L. WILS, *De Messias van Vlaanderen. Frans van Cauwelaert 1880-1910*, Houtekiet, Antwerpen, 1998.
- L. WILS, *Frans van Cauwelaert en de barst in België 1910-1919*, Houtekiet, Antwerpen 2001.
- In afwachting van de voltooiing van deze biografie:
- M. VAN MECHELEN, *Kroniek van Frans Van Cauwelaert 1880-1961*, Orion, Beveren-Antwerpen 1980.
- L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse Beweging*, 2, 1914-1936, en 3, *In en rond Wereldoorlog II*, Davidsfonds, Leuven 1985 en 1989.